

„*Fő a gyönyör meg a gyomor, / Persze, lett is szörnyű nyomor.*”

– Kísérlet a *Szigeti veszedelem* egy helyének (I. ének 12. versszak) új értelmezésére

Körülbelül ugyanakkor olvastam az *Így írtok tit* és benne *Az emberke tragédiáját* meg a *Zrínyiászt*. Kilenc éves lehettem. Az elsőként említett könyvet új kiadásban abban az évben jelentette meg Szász Imre a Szépirodalminál, a *Zrínyiász* hatodik kiadását¹ pedig körülbelül 1 forintért (esetleg 1.50-ért) vettem a Teleki Pál / Október 6-a utcai antikváriumban, amelyet azóta többször átalakítottak, mivel egyszer beleállt a kirakatába a 15-ös busz. Ezért számomra valahogy mindig összezsengett Isten beszédének az a strófája, amelyben – mielőtt ráparancsolna az arkangyalra, hogy szálljon le a pokolra és kérje meg a fűriákat, hogy nyújtsanak elvtársi segítséget a rosszalkodó Magyarországnak –, előfordul, mint haragjának legtömörebb összefoglalása, a „gyönyörködnek” kifejezés.

Nézd, ama kemény nyaku és kevély sciták
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomtak,
Gyönyörködnek külömb-külömb vallásoknak.²

Azóta viszonylag sokszor olvastam mindkét művet, sőt még Madáchoth is, de az összefüggés a Prinzip Lust, illetve a tudatalatti jóvoltából csak megmaradt. Gondoltam, jobb az ilyesminek a végére járni, hiszen amúgy is jönnek újra a törökök.

Felütöttem tehát először is a Zrínyi-szótárt. Ez az alapos, noha kissé nehezen kezelhető munka a **gyönyörködik** szócikknél a költeményből a következő helyeket tartja nyilván, ahol a kérdéses szó előfordul. 1: Ezt a fentebb idézettet, de külön nem magyarázza, tehát mindenestül érvényesnek gondolja erre a helyre is a szócikk élén megadott meghatározást: ~ *vmiben*, *vmín*, *vminek* 'tetszik neki vmi, örömmel fogad vmit'³. 2: Az eposz III. énekének 95. strófáját; ebben Ibrahim visszautasítja Cserei Pál ajánlatát, aki váltságdíjat ígér, ha ellensége megkíméli az életét.

Kegyetlenül Ibrahim megmosolyodék;
Monda: „Nem gyönyörködöm az te pénzednek
Hadd otthon fiaidnak és gyermekidnek,
Anélkül nem szükös tárházam, ha élek.”⁴

Ehhez sem fűz semmi külön megjegyzést, mint ahogyan a következőhöz sem. 3: Az eposz XIV. énekének 80. strófája.

Ott fegyver fegyverrel összetalálkozik,
Vitéz is vitézzel öszveelegyedik;
Sötétségben köztök csak jajgatás hallik,
Rettenetes halál köztök gyönyörködik.⁵

¹ *Szigeti Veszedelem*. (Olcsó Könyvtár 349. mint 6. kiadás). Győr, 1895.

² Zrínyi Miklós *Összes művei*. (Magyar Remekírók, Új folyam.). A szöveggondozás és a jegyzetek: Kovács Sándor Iván (Költői művek), Kulcsár Péter (Próza művek), Hausner Gábor (Levelek, Emlékiratok) munkája, szerk., utószó: Kovács Sándor Iván. Budapest, Kortárs Könyvkiadó. 2003. 25.

³ *Zrínyi-szótár*, Zrínyi Miklós *életművének magyar szókészlete* (Zrínyi Könyvtár V.), szerk.: Beke József. Budapest, Argumentum, 2004, 337.

⁴ Zrínyi: *i.m.*, 59.

⁵ Zrínyi: *i.m.* 204.

4: A szótár szerkesztője legjellemzőbb példájának az tartotta, amit be is idéz, ez pedig a VIII. ének 89. strófája, illetve annak első másfél sorát:

Ifiu tatárnak császár vitéz szüvén
Igen gyönyörködik, ...⁶

Természetesen ez a jelentés egyértelműen pozitív. Van azonban a „gyönyörködik” szónak egy másik, sokkal komorabb, baljóslatúbb jelentése is. Ez szépen tanulmányozható például a Guary-kódex egy szövegében, amely a Szent Bernátnak tulajdonított *Liber de modo bene vivendi* fordítása: „Hasonlatos ez rágalmazó ember az disznóhoz es, mert addisznó nem kíméli az ű száját, és az ű orrát és az ondog ganéval megförtöztetni inkább, mint igaz allábát. Ezönképpen az gonosz rágalmazó nem kíméli inkább az ű száját, nyelvét, az átkozott rágalmazásnak bínével megförtöztetni, mint igaz azt, akkit rágalmaz addisznó mikoron be mén-end akkertbe és látantyuk ott az szép verágot és az bidos ganét nem gondol semmit az szép verággal és az ganéhoz tér és azt örömet veszi szájába és abba **gyenyerködik**, és semmi nem az szép verágnak édességes illatába”⁷. A gyönyörködik szó itt feltétlenül elítélő és ironikus értelemben szerepel, és megfelel a latin *iucundornak* melynek egyik jelentése nyitott a negatív jelentésfejlődés irányában, ez pedig nem egyéb, mint amit ma a *mulat*, *toroz*, *szórakozik* kifejezéssel lehet helyettesíteni. A kódexirodalomban található bibliafordítások is ismerik a szót. Az Apor-kódexben például ez olvasható, ezúttal pozitív értelemben a LXIV. zsoltár fordításában: „Hallgass meg münket mü üdvességünknek istene: föld minden végeinek reménsége és tengerben távol Ozorgatván hegyeket te tehetségeddel övedözvén hatalmmal: ki megháborgatott tengernek méléit ő habinak szózatját. Megháboroltatnak nemzetek és félnek kik lakozják a határokat: te jelenségidőtől veternei ki menet és estve gyenyerkedel”⁸. Negatív értelemben szerepel viszont a Bécsi Kódexben, ahol is Ámos próféta első könyvének fordításában olvashatjuk a következőt: „Ezt mondja Úr: Damaskusznak három bűnin és a negyediken nem fordejtom meg őket. Azért hogy Galaádot vas nyomtató kézséggel törtő legyen meg. És érezték tüztét Azáelnek házába és megmarja Benadabnak házát és megtöröm Damaskosznak závárit és **elvesztem az bálvány mezejében lakozókat és estápot tartott gyenyerkedtetnek és beléndességnek házából**”⁹. Mint tudjuk Ámos prófécijának első könyvében az Úr ítéletét hirdeti a szomszédos népek és Izrael fölött. Damaskusszal kapcsolatban a modern katolikus bibliafordítás kihagyja az ötödik sort, amely Szent Jeromos fordításában még olvasható, s amelyet természetesen a Bécsi Kódex szövege is követ: „et conteram vectem Damasci et disperdam habitorem de campo Idoli et tenentem sceptrum de domo Voluptatis”; magyarul ez úgy adható vissza: „és betöröm Damaskusz [kapujának] záváriját, és szétszórom lakosait a Bálvány mezejéről, azt amely a Gyönyör házának jogarát viseli (a középkori magyar fordító még egy kicsit meg is toldotta, mert a beléndességet, vagyis a bolondító beléndeknek neve-

⁶ Zrínyi: *i.m.*, 127.

⁷ *Guary-kódex*, Bevezetéssel ellátva hasonmással közléteszi SZABÓ Dénes, Budapest, MTA, 1944, 17-18. – (A faksimile szövegét ártírtam. Szeretném továbbá megjegyezni, hogy a szokatlanak ható „mint igaz” kifejezés semmi egyéb, mint az *enimvero* latin szó szó szerinti fordítása, és a jelentése megfelel a mai *mintsem* hasonlítószónak.)

⁸ *Apor-kódex*, 15. század első fele/15. század vége és 1520 előtt, A nyelvemlék hasonmása és a betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, közléteszi: HAADER Lea, KOCSIS Réka, KOROMPAY Klára és SZENTGYÖRGYI Rudolf, Budapest, Székely Nemzeti Múzeum-OSZK-ELTE, 2014, 53. – a betűhű átiratot ártírtam mai ejtés szerint; a „veternei ki menet” a Kelet, az estve itt pesig a Nyugatot jelenti.

⁹ *Bécsi Kódex*= *Régi magyar kódexek: Bécsi Kódex. – Müncheni Kódex.*, közléteszi: VOLF György, Nyelvemléktár I., Budapest, MTA, 1874, a kódex 215. lapjáról, a nyomtatvány 124. lapján.

zett, méregalapanyagként is használatos gyógynövénytől való kábulatot is tulajdonítja a Voluptas házába, azaz a damaszkuszi szerelemistennő templomába látogató ügyfeleknek).¹⁰ A Virginia Kódexben egy bűnvallomásban találjuk meg a keresett szót. A bűnbánó lélek külön-külön csoportosítva vádolja magát az egyes emberi érzékek révén elkövetett bűnökkel. Amikor az ízelelésre kerül a sor, a következőt olvashatjuk: „Ízesenbe vétkeztem, mert illatoztam oly állatokat, füveket, és oly szagos állatokat, kiből töttem kevélységet, hordozván kezembe ruhámba s fejembe, emberi szerelmért és benne való gyönyörűségnek okáért”. Ám a folytatásban is előforsul a szó, ahol immár a nyelv utána gége bűnei kerülnek szóba: „Nyeldeklésembe vétkeztem, mert gyönyörködtem enni kívánságom szerint való étekkel”¹¹. A Müncheni Kódex bibliafordítását nem kell részletesen megvizsgálnunk, hiszen a Szegedi Egyetemen dolgozó, Nyíri Antal által vezetett munkaközösség elkészítette a kódex magyar-latin szótárát. Ebben a „gyönyörködik” első jelentéseként már nem egyéb szerepel, mint a „lakomázik, torozik” (*epulor*), és ehhez hat előfordulás is tartozik, további egy pedig a belőle képzett „gyönyörködöt” szót leltározza, és ebből bizony mind a három előfordulási hely az érzéki gyönyör (*voluptas*) jelöli¹². Az egyik például Jézus azon paraboláját fordítja, amely a magvetőről szól. Ezt mondja ugyanis a tövibe esett magvakról: „melyek ke az tövisbe estén ezek azok kik mikor hallagnak szorgalmatosságoktól és kazdagságoktól és életnek gyenykeredetében igyekeztén megfojtnak és nem gymölcsoznenk”¹³. Zrínyi előtt tehát már jó sok idővel megvolt a valamiben való gyönyörködésnek a negatív, elítélő, kárhoztató jelentésárnyalat. Ha hozzátesszük ehhez, hogy az érzéki gyönyörűségek vétkei közé Ámos nyomán nyugodtan beállíthatjuk a tilos szerelmi kéjt is, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy mind a „paráználkodás”, mind a „házasságtörés” kifejezése a Bibliában nem egyéb, mint a bálványozás, tehát az igaz isten megtagadásának metaforája! Az Ószövetségben a lelki paráználkodás egyértelműen így értendő, lásd például a történeti könyvekben (2Krón 21:10-14) és a prófétáknál is (Ezekiel 16). (Vallástörténeti háttewréről persze tudnunk kell, hogy a pogány istenek rítusában a templomi szex gyakorta szerepelt.) Ami az Újszövetsget illeti ott a görög „porneia” szó általában mindenféle tilos szexualitásra vonatkozik, de János jelenéseiben már a bálványimádásra is (Jel 2:14, 20), illetve a végítélet legerősebb kép éppen a Nagy Szajha (Jel 17:1-2). Ami pedig a házasságtörést illeti mint a bálványozás másik metaforáját, arra találunk példát már Mózes könyveiben (Kiv 34:15-16, Lev 17:7) azután a prófétáknál (Ezek 6-9) és erről szól Ozeás egész könyve.¹⁴ Visszatérve tehát Zrínyihez, az idézett helyen véleményem szerint nem azt kell értenünk, amit a szakirodalom többsége, tudniillik azt, hogy Zrínyi – átvévén a protestáns álláspontot, csak ellenkezőjére fordítván – a nemzet Isten elleni legnagyobb bűneként és az mindkét felekezet szemében a másikban a vétkest kereső vallásváltoztatást tartja, továbbá, mivel katolikus, akkor nyilvánvalóan csupán a politikai álláspontja által vezérelt toleranciából nem nevezi meg a protestáns felekezeteket. Nem, véleményem szerint magát az egy igaz hit megtagadását Zrínyi komolyabbnak látja, mint gondolhatnók, vagyis bálványozásnak. Hiszen a „gyönyörködés” szó baljós tárgya itt a „külömbkülömb”, azaz a régiség olvasatában „tarka, elegyes,

¹⁰ A latin szöveget lásd: *Bécsi Codex*, közléteszi MÉSZÖLY Gedeon, 1. füzet, Budapest, MTA, 1916, 165.o.

¹¹ *Régi magyar codexek. Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete. – Virginia Codex.*, Közzéteszi:

KOMÁROMY Lajos és KIRÁLY Pál, Budapest, MTA, 1874, 260. – A betűhű közlést ártírtam a mai ejtés szerint-

¹² Lásd: *A Müncheni Kódex magyar-latin szótára*, szerk: NYÍRI Antal, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993, 122.; Maga a kódex szintén a szegedi professzor és munkatársainak szerkesztésében jelent meg: *A Müncheni Kódex 1466-ból, Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt*, szerk.: NYÍRI Antal, Budapest, Akadémiai kiadó, 1971.

¹³ i.m. 268.

¹⁴ Vesd össze: ÁCS Pál: „Ne paráználkodjál” *A paráznaság metaforája a reformáció irodalmában=Ámor, álom és mámor, A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 227-233; továbbá Eckart Conrad LUTZ, *Spiritualis fornicatio*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1990.

elegybelegy” „vallások”, vagyis az egyformán értéktelen és csonka hitvallások, credok, ugyanis a vallás szó itt a latin credonak és nem a religionak megfelelő értelmezésben áll, ezt pedig, mit Isten ellen való legnagyobb vétket, mindkét felekezet elítélte.

Lássuk például Kálvint (Szenci Molnár Albert fordításában), miképpen ítéli el egy egész hosszú fejezetben a szobrokat és képeket mint a bálványozás nyilvánvaló bűnjeleit, amelyeket a katolikusok azzal akarnak mentegetni, hogy az írástudatlanok számára a képek és a szobrok hasznos erkölcsi tanítással szolgálnak a Biblia igazságairól: „Az embereknek pedig és testőknek képek, nem látom és nem tudom, mi hasznot hozhatna az szemgyönyörködtetésnél egyebet. És mindazáltal nyilván vagyok, hogy majd csak efféle képek voltak ez ideig az egyházakban felemeltetve. Az melyből azért könnyű megérteni, hogy azok nem megért és jól meggondolt ítéltből, hanem meggondolatlan bolond gyönyörködésből és kívánságból koholtattanak és vitettek bé az templomokba. Hogy erről ne szóljak, mely rútúl és éktelenül voltak nagyobb részint formáltatva, és mely szégyentelenül és szégyentelenül fajtalanokd- tak és bujálkodtak ez dologban az képirók és bálványfaragók.”¹⁵

Zrínyi Miklós a költő hivatalból rendelt legfőbb gyámja pedig így ír a Kalauzban a szigeti hősről: „Ugyan-azon esztendőben, *Szoliman*, *Szigetet* meg-szállá, és, mikor a' Vitéz *Zrínyi Miklós*, a' régi igaz Hitért és szép Hazájaért, emberül vitézkednék, bosszúban meg-fortyana és meg-dermede *Szoliman*, látván hogy meg-csökönt szerencséje: mindazáltal, halála-után harmad-nappal meg-vévék az erős Házat a' törökök.”¹⁶ Ami pedig a bálványozás lényegét, vagyis a vallási megoszlast illeti, Pázmány azt igen hosszan tárgyalja.¹⁷

Ha ez az állítás elfogadható, akkor beláthatjuk, hogy Zrínyi nem ad az Isten szájába olyan kifakadást, amelyben ő leszállna holmi múlandó felekezeti bajvívás szintjére, hanem üdvtörténeti szempontból kárhoztatja a zsidókhoz hasonlóan általa kiválasztott népet, a magyart, amely hívőből bálványozóvá, magyarból szkítává züllött vissza. Mint az ígért földjére általa elindított zsidók, akik Mózes távollétében aranyborjút állítottak maguknak...

Végezetül utalnunk kell Kulcsár Péterre, aki a prózaíró Zrínyiről bebizonyította, hogy igen nagy tudással és lelkesedéssel archaizál, felhasználva akár ritka és jellemző nyelvjárási szavakat, akár a számára elérhető régi könyveket, akár ezek szellemében alkot, ha kell, új régiségeket. Ezt a megállapítást bizvást kiterjeszthetjük a költő Zrínyire is, aki ha kell, egy-egy szín erőteljes felrakásához mindig a legadekvátabb forráshoz nyúl, ha tehát magát az Urat beszél-teti, akkor nyilvánvalóan a szentírások régi magyar terminológiájához fordult.¹⁸

¹⁵ *Az keresztényi religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet deakul irt Calvinus Janos [...] magyar nyelvre fordított Molnar Albert*, Hanau, 1624, 88. Hasonmás kiadása: BHA XLIII., Budapest, Balassi Kiadó- MTA Iti – OSZK, 2009. A fakszimile szövegét közléteszi KÖSZEGHY Péter. A kíséőtanulmányokat írta P. VÁSÁRHELYI Judit és SZABÓ András.;

¹⁶ PÁZMÁNY Péter: *Hodoegus. Igazságra vezérő Kalauz [...]*, Pozsony, harmadik kiadás, 1637, 539. (Hasonmás kiadása: BHA XXXII., Balassi Kiadó-MTA ITI, 2000. A fakszimile szövegét közléteszi KÖSZEGHY Péter. Kisé-őtanulmány: HARGITTAY Emil. - Ami pedig a „külömbkülömb” szó rosszalló jelentését illeti, ott a 455. lapon a bálványimádókról maga Kálvin azt mondja – Pázmány által tálalt idézetben, hogy „per varios errores vagantur”.

¹⁷ *I.m.*, 712, 740, 746.

¹⁸ Vesd össze: ZRÍNYI Miklós összes művei. *Próza munkák*, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kíséőtanulmányt írta: KULCSÁR Péter, Budapest, Akadémiai Kaidó, 2004.